ДЯДЬКО ВІЛЛІ

І

Я знаю, що люди кажуть. Вони кажуть, що я не сам утік з дому, а мене зманив той божевільний, і що якби я не вбив його перший, то не минуло б і тижня, як він убнв би мене. Але вірніше було б, якби вони сказали, що це наші джефферсонські праведниці спровадили дядька Віллі з міста, а я подався за ним і зробив те, що зробив, бо знав, що то він востаннє вирвався на волю, адже якби його знову злапали, то вже назавжди й довіку,—отоді б вони мали слушність. Бо ніхто не зманював мене, і зовсім дядько Віллі не був божевільний, навіть після всього того, що йому заподіяли. Ніхто мене не силував іти; в цьому так само не було потреби, як і не було потреби дядькові Віллі умовляти мене: він знав, що я піду й так. І я пішов, бо кращої за дядька Віллі людини не знав у світі, бо навіть жінки і ті пе здолали його, бо, незважаючи на них, він якось так закрутив своє життя, що воно завжди давало йому втіху, і до останньої хвилини ця втіха не покидала його, і я тоді був при ньому і допоміг йому. А так прожити мало кому щастить, чи то чоловіків узяти, чи то жінок, навіть і тих жінок, котрі ласо пхають носа до чужих утіх.

Він нікому не доводився дядьком, але всі ми, і дорослі теж, називали його — хто вголос, хто подумки — дядьком Віллі. Родичів у нього ніяких не було, окрім сестри в Техасі, одруженої з нафтовим мільйонером. Жив він край міста в старому чепурному білому будиночку, де й народився, жив самотньо із старим негром на ім'я Джоб Вайлі, ще старішим, ніж він сам.

Цей негр куховарив, прибирав у домі й підсобляв у аптеці, яку заснував ще батько дядька Віллі і яку дядько Віллі вів без нічиєї допомоги, як не рахувати цього самого старого Джоба. За дванадцять-чотирна-дцять років (поки ми були дітьми Гі підлітками), коли він вільно прожив собі з морфієм, ми добре надивилися на нього. Нам подобалося

заходити до ного аптеки, де завжди був холодок, панували тиша й напівтемрява, бо віл ніколи не мі?а вікон,— вій так і казав: нащо, мовляв, оздоблювати вітрини, коли однаково ніхто нічого не побачить, зате ж спекота всередину не забереться.

Клієнтів він тільки й мав, що мешканців довколишніх ферм, які купували готові патентовані ліки в пляшечках, та негрів, які купували карти й гральні кості. З рецептом до нього, мабуть, років із сорок ніхто не приходив, та й торгівля содовою в аптеці була зовсім нікудишня, бо ж це старий Джоб мив склянки, змішував сиропи й робив морозиво ще з тих часів, коли батько дядька Віллі заснував аптеку в тисяча вісімсот п'ятдесят якомусь там році; тож тепер старий Джоб, звісно, вже недобачав, хоча тато казав, що навряд чи старий Джоб уживає наркотиків, це просто через те, що він день і ніч ковтає повітря, яке видихає дядько Віллі.

Та хоч би там як, а нам морозиво смакувало, надто коли ми розігрівалися, награвшись у м'яча. В місті у нас була спілка із трьох команд, і дядько Віллі за кожен матч нагороджував переможців м'ячами, кийками для гри чи захисними масками, дарма що сам жодного разу не подивився, як ми граємо. Отож після матчу обидві команди, а то й усі три, заявлялися до його закладу дивитись, як переможці одержуватимуть призи. Там ми також їли морозиво, а потім усі гуртом заходили за рецептурний прилавок і приглядались, як дядько Віллі зацалює маленьку спиртівку, наповнює шприц і закасує рукав, виставляючи на видноту цілу хмару дрібних голубих цяточок від ліктя й далі під сорочку.

А другого дня бувала неділя, ми чекали в себе на подвір'ях, коли він проходитиме, і разом ішли до недільної школи. Дядько Віллі йшов з нами, в той самий клас, що й ми, і там сидів собі, поки ми вголос читали. Містер Барбер, що викладав у недільній школі, ніколи не викликав його. Потім урок закінчувався і ми розмовляли про бейсбол до наступного дзвінка; дядько Віллі весь час не озивався й словом, а тільки сидів собі, чепурний і акуратний, з чистим комірцем без краватки,— важив він

усього лиш фунтів сто десять, і очі його за скельцями окулярів трохи сльо-зилися, як ото сочиться, бува, тріснуте яйце. А тоді ми всі гуртом ішли до аптеки, доїдали морозиво, що лишилося від суботи, після чого заходили за рецептурний прилавок і знову приглядалися до дядька Віллі. Та сама спиртівка, закасана святкова сорочка, шприц, що поволі входить у посинілу шкіру на руці, хто-не-будь запитує:

— А це не боляче? — і він відказує:

— Ні, це приємно.

II

І от його примусили, щоб кинув морфій. Він уживав його сорок років, казав він нам якось, тепер— йому було шістдесят, попереду хіба що років десять, не більше,— тільки цього він уже не казав нам, але чотирнадцятирічні підлітки й самі таке знають. Отож його примусили, щоб кинув. Та й не багато часу на це пішло. Почалося все в неділю вранці, а в п'ятницю вже й скінчилося.

Ми тільки посідали в класі, і містер Барбер тільки розпочав урок, як раптом з'являється превелебний Шульц, пастор, нахиляється до дядька Віллі й уже тягне його,— ми не встигли й оглянутися, як він уже тягне його з місця і каже таким тоном, як ото проповідники промовляють до чотирнадцятирічних хлопців, навіть мазунчикам таке не подобається, справді:

— Я знаю, брате Крісчене, що вам прикро буде залишити клас брата Барбера, але давайте-но краще з вами підемо до брата Міллера та послухаємо, що він нам скаже гарного й для душі втішного.

А дядько Віллі силкується вирватись, і оглядається до нас, і кліпає своїми млистими очима, промовистішими за його слова: "Що це таке? Що це таке, люди добрі? Чого вони від мене хочуть?"

Ми знали не більше за нього. У нас щойно скінчився урок, але про бейсбол того дня якось не говорилося. Ми пройшли повз нішу, де збирався клас містера Міллера, в якому читали біблію, і побачили, як превелебний Шульц, своїм недільним звичаєм, сидить у гурті мирян, мовби він простий смертний, як і решта присутніх, а проте якось серед них вирізняється, так що й нема йому потреби рухатись чи говорити, щоб нагадати їм, що він не простий смертний. Мені щоразу при цьому згадується перше квітня одного року, коли міс Келеген перевірила присутніх, а тоді зійшла з учительської кафедри, промовила: "Сьогодні я буду за ученицю" — й сіла на порожнє місце, тоді давай викликати учнів по черзі, щоб вони підходили до дошки й вели урок далі. І це була б добра розвага, якби не знаття, що завтра вже буде не перше квітня, та й післязавтра теж. Отже, дядько Віллі сидіз біля превелебного Шульца, зіщулений ще більше, ніж звичайно, і мені пригадалося, як минулого літа везли до божевільні в Джексоні одного селюка на ім'я Банд-рен, а він зовсім не був аж настільки несповна розуму, щоб не знати, куди його везуть; і сидів він біля вікна вагона, прикутий наручниками до гладкого заступника шерифа, що палив собі сигару.

Нарешті недільні урокн скінчилися, і ми вийшли надвір, чекаючи на дядька Віллі, щоб разом іти до аптеки їсти морозиво. Але він не з'явився. Він не вийшов, поки не скінчилася відправа — такого ще ніколи не бувало ні на нашій пам'яті, ні на пам'яті дорослих, як казав мені пізніше тато. Аж ось ми побачили, як він виходить, з одного боку його затисла під руку місіс Мерідю, а з другого — превелебний Шульц, і він оглядається на нас, як і того разу, і очі його так само промовисті, тільки вже розпачливі: "Люди добрі, що це таке? Що це таке, люди добрі?" Превелебний Шульц підштовхує його до машини місіс Мерідю, і місіс Мерідю каже голосно, наче з амвона:

— А тепер, містере Крісчен, ви поїдете до мене додому, я вас почастую скляночкою свіженького лимонаду, потім ми гарненько пообідаємо курятинкою, а тоді ви гарненько подрімаєте у мене в гамаку, а тоді прийдуть брат і сестра Шульци, і ми собі гарненьке покуштуємо морозива...— А дядько Віллі каже:

— Ні, ні, стривайте, пані! Стривайте! Мені треба до аптеки, приготувати ліки, що я обіцяв на сьогодні...

Але вони таки впакували його в машину, а він тільки оглядався на нас, та так і зник з очей, сидячи в машині поруч із місіс Мерідю, як ото Дарл Банд-рен із заступником шерифа в поїзді. Вона, мабуть, тримала його за зап'ясток, та ще й так міцно, що куди там твої наручники, а погляд дядька Віллі в наш бік був розгублений і пройнятий розпачем.

Бо він уже на годину спізнився з тим своїм шприцом, а коли йому таки пощастило надвечір вирватися від місіс Мерідю, він спізнився вже на цілих п'ять годин, тож тепер не здатен був навіть устромити ключа в замок, через що його й прилапала місіс Мерідю з превелебним Шульцем. Цього разу він уже нічого не казав і не оглядався, а тільки одчайдушно виривався, наче напівдика кішка. Дядька Віллі замкнули в його ж таки домі, і місіс Мерідю послала телеграму його сестрі в Техас. Три дні дядько Віллі не показувався в місті, бо місіс Мерідю та місіс Говіс удень і вночі по черзі стерегли його, поки приїде сестра. Тоді саме були канікули, в понеділок ми проводили матч, а надвечір дивимось — аптека все замкнена, і так вона була замкнена й у вівторок, і аж тільки в середу надвечір ми побачили дядька Віллі, як він щодуху мчав до аптеки.

Він був без сорочки, не поголений і ніяк не міг попасти ключем у замок, тільки важко дихав, ойкав та примовляв:

— Нарешті вона вклалася, нарешті вклалася,— аж поки хтось із нас узяв ключа й відімкнув двері. Довелося нам і спиртівку розпалити, і шприц наповнити; голка цього разу входила під шкіру не повільно, а так рвучко, наче він хотів нею проштрикнути й саму кістку. Додому він не пішов. Він сказав, що йому й тут спати не мулько; тоді дав нам грошей і випустив нас через задні двері; ми купили йому сендвічів та пляшку з кавою в кав'ярні, а його так там і залишили.

Наступного дня заявилися місіс Мерідю, превелебний Шульц і з ними ще три дами. Вони привели з собою поліційиого інспектора, котрий висадив їм двері, місіс Мерідю вхопила дядька Віллі за барки і давай торсати його та сичати:

— Ах ти ж ледащо! Ах ти ж ледащо! Від мене вшитися, га?! — а превелебний Шульц усе приказував:

— Заспокойтеся, сестро, заспокойтеся,— а інші три дами верещали:

— Містере Крісчен! Дядьку Віллі! Віллі! — залежно від того, котра якого віку та скільки жила в Джеф-ферсоні.

Того вечора приїхала його сестра з Техасу, і ми, проходячи перед будинком, бачили на ґанку жінок, як вони сновигали взад-вперед, і вряди-годи превелебного Шульца, що вирізнявся серед них, як і в біблійному класі містера Міллера. Ми причаїлися за живоплотом і чули їх крізь вікно — чули, як дядько Віллі плаче, клене й борюкається, щоб вирватись із ліжка, а жінки приказують: "Годі, годі, містере Крісчен", "Годі, годі, дядьку Віллі" або ж "Годі, годі, Бобе" (бо це вже й сестра його була там), а дядько Віллі все плаче, проситься й клене. А потім настала п'ятниця і він здався. Нам чути було, як його силоміць тримали в ліжку; мабуть, то була вже остання його спроба вирватись, бо ніхто з них не мав тепер коли й озватись; і нарешті ми почули голос дядька Віллі, слабкий, але виразний, та його важке дихання.

— Заждіть,— промовив він.— Заждіть-но. Останній раз питаю. Чи не буде така ваша ласка дати мені спокій? І піти собі геть? Забратися під три чорти, щоб я міг жити, як хочу?

— Ні, містере Крісчен,—відказала місіс Мерідю.— Ми повинні спасти вашу душу.

Хвилину стояла тиша. А потім ми почули, як дядько Віллі ліг у ліжко — безсило плюхнувся навзнак.

— Гаразд уже,— мовив він,— Гаразд.

То було як з тим жертовним ягням, що про нього розповідається в біблії. Так наче жертва сама вибралася на вівтар, плюхнулася там навзнак, підставивши горло під ножа, і мовила: "Гаразд, кінчайте вже. Перетніть моє горло та заберіться к бісу, дайте хоч у вогні полежати спокійно".

III

Хворів він довго. Його забрали до Мемфіса, й пішов поголос, що він скоро помре. Аптека тепер була весь час замкнена, а через кілька тижнів розпалася й наша спілка. Річ була не тільки в м'ячах та кийках. Зовсім ні. Ми проходили повз аптеку й дивилися на великий старий замок на дверях, дивилися на вікна, крізь які нічого не було видно, навіть того місця всередині, де ми звичайно їли морозиво й розповідали йому, чия перемога і хто добре грав, а він сидів на своїй табуретці, маленька спиртівка вже горіла, вода кипіла й булькотіла, шприц застиг у нього в руці, він сидів і дивився на нас, мружачи за окулярами сльозаві очі, в яких і зіниці годі було розрізнити, не так, як в інших людей. Чорношкірі та білі з ферм, що звикли купувати в нього, приходили, й теж дивились на замок, і питали в нас, як йому там ведеться та коли він повернеться, щоб знову відкрити аптеку. Бо навіть коли аптека стала працювати, вони не купували в нового продавця, що його поставили туди місіс Мерідю та превелебний Шульц. Сестра дядька Віллі сказала, щоб вони не сушили голови аптекою, хай собі буде й закрита, вона сама подбав за дядька Віллі, якщо він одужає. Але місіс Мерідю сказала "ні", вона хоче не тільки вилікувати дядька Віллі, а й цілковито його відродити — не тільки як християнина, але і як члена місцевої громади, щоб він мав тут своє місце і міг гідно й гордо жити серед ближніх. Вона сказала, що спершу мала на меті не допустити, щоб він постав перед лицем творця з тілом і душею, відданими на поталу морфієві, але тепер,

коли він виявився таким напрочуд живучим, вона вже подбає, щоб віп посів те становище в світі, на яке йому давало право ім'я родини, доки він не заплямував того імені.

Отож вона та превелебний Шульц знайшли того продавця. Жив він у Джефферсоні яких півроку, мав рекомендаційні листи до пастора, але ніхто, крім превелебного Шульца та місіс Мерідю, нічого не знав про нього. Тобто вони поставили його продавцем в аптеці дядька Віллі — оце й усе, що про нього знали люди. Однак давні клієнти дядька Віллі не хотіли мати з ним діла. Та й ми теж. З нас то й не бознаякі покупці були, і ми навряд чи сподівалися від нього морозива, але й не думаю, щоб і взяли від нього те морозиво, якби він надумав нас ним частувати. Бо він був не дядько Віллі, а невдовзі й морозиво стало не таке, як давніше бувало: найперше, що продавець зробив, коли помив вікна, це вигнав старого Джоба, хоча старий Джоб відмовився піти. Він і далі стовбичив в аптеці, бурмотів щось під ніс і ніяк не хотів забиратися: продавець витурить його в передні двері, а він обійде кругом і забереться чорним ходом, продавець знаходить його, і знову витурює, і клене старого Джоба, сичить, лається на всі заставки, дарма що мав рекомендаційні листи до пастора. Нарешті він напосівся на поліційного інспектора, і той наказав старому Джобові не потикатися до аптеки. Тоді старий Джоб перебрався на другий бік вулиці. Там він сидів цілий день край тротуару, звідки міг стежити за дверима аптеки, і тільки продавець вигулькне, як старий Джоб знімає вереск:

— Я йому скажу! А таки скажу!

Отож ми навіть перестали ходити повз аптеку — ми зрізали поворот і йшли навпростець. Вікна в аптеці були тепер чисто вимиті, з'явилася там і нова клієнтура — продавець зумів-таки налагодити торгівлю — люди входили й виходили, зупиняючись лише на хвильку спитати в старого Джоба про дядька Віллі, хоч усі й так знали, які новини про нього прибувають з Мемфіса, а старий Джоб не знав нічого, та й не здатен був би і зрозуміти, якби хтось навіть прямо сказав йому: він зовсім не вірив, що дядько Віллі хворий, він був певен, що це місіс

Мерідю силоміць його забрала кудись і тримає десь там у ліжку, щоб він не міг устати й повернутися додому. Отож старий Джоб сидів край тротуару, кліпав на нас водянистими червоними очицями, як то дядько Віллі робив, і приказував:

— Я йому скажу! Замкнути його, коли цей шмаркач задрипаний порядкує в аптеці містера Крісчена! А таки скажу!

IV

Дядько Віллі не помер. Одного дня він повернувся додому, безживно блідий лицем, висхлий до якихось дев'яноста фунтів, і досі з очима як надбиті яйця, але мертві яйця, хтознаколишні, такі, що вже й пере-смерділися — це поки ви не приглянулися до них та не переконались, що вони зовсім не мертві. Однак це тільки після того, як він уже розпізнав нас. Я не хочу сказати, що він нас забув. Ні, схоже було, що дядько Віллі по-давньому любить нас, але просто як хлопців, що їх уперше зроду бачить і мусить ще запам'ятати наші імена та якому обличчю яке ім'я належить. Його сестра вже поїхала назад до Техасу, оскільки місіс Мерідю запевнила її, що наглядатиме за дядьком Віллі, доки він повністю не одужає, не вилікується остаточно. Атож. Доки не вилікується.

Пригадую той перший день, коли він повернувся до міста. Ми пішли до аптеки, і дядько Віллі подивився на чисті вікна, крізь які все було видно, на міських покупців, що раніше ніколи не мали з ним діла, на продавця і сказав:

— То це ви мій продавець, еге?

Продавець почав щось говорити про місіс Мерідю та превелебного Шульца, а дядько Віллі сказав:

— Гаразд, гаразд,—потім він їв морозиво, стоячи разом з нами за прилавком, наче й сам був покупцем, і все розглядався по аптеці тими своїми очима, що зовсім не були мертві, а тоді сказав:

— Щось начебто ви більше витовкли роботи з мого каторжного чорнюка, ніяс мені вдавалося,— І продавець знову заговорив про місіс Мерідю, а дядько Віллі сказав:

-т— Гаразд, гаразд. Краще знайдіть мені зараз Джо-ба та передайте мої слова, щоб він щодня був на роботі і щоб віднині аптека завжди була в такому стані.

Тоді ми пройшли за рецептурний прилавок, дядько Віллі й тут розглянувся,— тими своїми очима, яких ніхто, навіть зовсім нетямущий, не назвав би мертвими,— розглянувся, як тут продавець усьому дав лад і повісив новий великий замок на шафку з наркотиками й усякими такими ліками, і сказав:

— Сходіть-но скажіть цьому хлопчині, щоб віддав мені мої ключі.

Але ні спиртівки, ані голки в шафці не було — місіс Мерідю давно з ними розправилася. Та й не про це зараз ішлося, бо вернувся продавець і знову почав говорити про місіс Мерідю та превелебного Шульца, а дядько Віллі слухав і приказував:

— Гаразд, гаразд.

Ми ніколи раніше не бачили, щоб він сміявся, і тепер його обличчя теж не змінилося, а проте ми знали, що в душі він сміється. Потім ми вийшли. Дядько Віллі звернув з площі вбік і рушив Негритянською вуличкою до крамниці Сонні Барджера, тоді дав мені гроші, я купив йому в Сонні ямайського імбирного, і ми гуртом пішли до дядька Віллі — там посідали на моріжку перед домом, він став попивати своє імбирне та повторювати наші імена, щоб краще запам'яталося.

Тієї ночі ми зустрілися з ним, де він призначив місце. У нього була тачка й лом, і ми виважили задні двері в аптеці, а тоді дверцята в шафці з новим замком, забрали звідти сулію спирту, відвезли на подвір'я до дядька Віллі і там заховали в сараї. В сулії було майже три галони спирту, тож дядько Віллі не показувався в місті цілий місяць і знову захворів. Тоді місіс Мерідю вдерлася до нього в дім, повикидала все з шухляд, повитрушувала всі шафи, а дядько Віллі лежав собі в ліжку й стежив за нею тими своїми зовсім не мертвими очима. Але нічого вона не могла знайти, адже сулія вже скінчилася, та й вона не знала, чого шукати, бо все шукала шприца.

Коли дядько Віллі звівся на ноги, ми першої ж ночі знов узяли лома й пішли до аптеки. Кинулись там до шафки, аж вона вже відчинена, і на порозі стоїть табуретка дядька Віллі, а на ній посередині квартова пляшка спирту і оце все. Тоді я здогадався, що продавець знав, хто минулого разу забрав спирт, але тільки через два роки я довідався, чого він одразу не сказав про те місіс Мерідю.

Я не знав цього цілих два роки, а дядько Віллі тим часом уже рік як щосуботи їздив до Мемфіса в машині, що подарувала йому сестра. Я сам писав до неї листа, а дядько Віллі дивився мені через плече й диктував — про те, що здоров'я його поліпшується, але не так швидко, як хоче лікар, і що лікар каже, що він не повинен ходити пішки до аптеки й назад, отже, не завадило б йому мати машину, не дуже дорогу, а просто невелику машину, яку б він водив сам, чи, може, знайшов для цього хлопчину-негра, коли сестра вирішить, що так краще. І вона прислала гроші, а він знайшов кучерявого чорнюка на прізвисько Секретар, на зріст десь такого, як і я, і той став возити його. Тобто Секретар сказав, що вміє водити машину, а насправді вони обидва з дядьком Віллі навчалися цього, коли їздили ночами по кукурудзяне віскі до селищ у горах. Крім того, Секретар швидко навчився їздити й до Мемфіса — вони вирушали туди щосуботи й поверталися в понеділок уранці; дядько Віллі лежав безтямний на задньому сидінні, а одежа його відгонила таким духом, походження якого я пізнав із першої руки тільки через багато років, і ще валялися в машині кілька недопитих пляшок та

маленький записник з телефонами й іменами таких жіночок, як-от: Лоріна, Біллі чи Джеккі.

Тож кажу — не знав я цього цілих два роки, аж до того понеділкового ранку, коли з'явився шериф і замкнув та опечатав усе, що лишилося від аптеки дядька Віллі; а коли спробували знайти продавця, то навіть не змогли встановити, яким поїздом він виїхав з міста. Стояв спечний липневий ранок, дядько Віллі розпростерся на задньому сидінні, а спереду поруч із Секретарем сиділа жінка вдвічі більша за дядька Віллі, в червоному капелюшку й рожевій сукні; через спинку сидіння перекинута була брудна біла шубка, на крилах машини прив'язано дві плетені валізи; волосся в жінки було такого кольору, як новенький мідний кран, а на щоках її, там, де вона впріла, порозпливалася фарба для брів та поскочувалася пудра.

Це було ще гірше за морфій. Дядько Віллі неначе віспу привіз до міста. Пам'ятаю, як того дня місіс Мерідю телефонувала мамі — її голос чути було у нас в усьому домі, і па чорному ході, й на кухні, немовби для нього й проводів ніяких не треба було: "Одружився! Одружився! Повію взяв! Повію! Повію!" Кричала вона так, як ото колись продавець на Джоба кричав — святобливим людям таке, мабуть, дозволяється — може, вони, причетні до благочестя, самі найкраще знають, коли собі попустити на хвилину-другу. І тато теж обурювався, не на когось певного, а так — я знаю, що тс він не на дядька Віллі й навіть не на його нову дружину, мені тільки хотілося, щоб у ту хвилину почула його місіс Мерідю. Хоча, гадаю, якби вона й зайшла до нас, все одно слухати нічого б не стала. Бо кажуть, що вона як була в капоті, так і прибігла до превелебного Шульца, захопила його в свою машину й повезла до дядька Віллі. Той ще вилежувався в ліжку, як звичайно по понеділках та вівторках, а його нова дружина шлюбним свідоцтвом, немов револьвером чи ножем, витурила з хати місіс Мерідю та превелебного Шульца. І ще пам'ятаю, як увесь той день —дядько Віллі мешкав на тихій вуличці, де стояли тільки маленькі нові будиночки, і жили в них люди, що перебралися з навколишніх ферм до міста за останні п'ятнадцять років, усілякі там поштарі, дрібні крамарі тощо — як увесь

той день оскаженілі жінки, абияк насадивши на голову літні капелюшки, вихоплювалися з тієї тихої вулички, тягнучи за собою малих дітей та старших дівчат, і всі перлися до міської управи та до будинку превелебного Шульца. І як молодики та підлітки, що не працювали, та й декотрі чоловіки, що працювали, походжали туди-сюди повз дім дядька Віллі, щоб подивитись, як вона сидить на ґанку, смалить сигарети та щось попиває із склянки. І як другого дня вона вибралася в місто купити дечого, цього разу в чорному капелюшку й червоно-білій смугастій сукні — ну чисто тобі здоровезна ходяча цукерка, і вже втричі більша за дядька Віллі; вона йшла вулицею, а чоловіки вискакували з крамниць на неї глянути, так наче вона натискала на якісь пружини, і сідниці її вихляли під сукнею вгору й униз, аж поки хтось не витримав, задер голову й вереснув: "АТ-ТЮ!" — щось отаке, але вона й далі крутила задом, навікь не зупиняючись, і тоді вереск знявся на всю вулицю.

А наступного дня надійшла телеграма від його сестри, і тато у ролі адвоката, а місіс Мерідю у ролі свідка пішли худи, і дружина дядька Віллі тицьнула їм шлюбне свідоцтво і сказала з'їсти облизня — мовляв, бордель чи не бордель, а шлюб її не менш законний, ніж у будь-якої іншої гонористої хвойди з Джефферсона чи й звідки-інде, і тато все примовляв: "Заспокойтеся, місіс Мерідю; заспокойтеся, місіс Крісчен", і сказав дружині дядька Віллі, що дядько Віллі банкрут і може втратити навіть цей дім, а вона тоді про ту сестру з Техасу, чи, може, тато скаже, що й нафтовий промисел збанкрутував, нехай не смішить її. Отож знову зателеграфували до сестри, і та прислала тисячу доларів, а тоді довелося віддати дружині дядька Віллі ще й машину. До Мемфіса вона вибралася надвечір того самого дня. Вона проїздила через майдан з тими своїми плетеними валізами, цього разу в мереживній чорній сукні, і вже потроху впрівала під шаром свіжої косметики, бо було ще гаряче, а тоді зупинилася біля поштової контори, де гурт чоловіків чекав вечірньої пошти, і сказала:

— Приїжджайте коли-небудь до нашого закладу та загляньте до мене! Я покажу вам, фраєрам, деякі штучки — вони вам на весь вік у пригоді стануть.

Того ж таки дня місіс Мерідю знову перебралася в дім дядька Віллі — тато казав, що листа до сестри дядька Віллі вона написала аж на одинадцять сторінок, бо, казав тато, вона зроду не подарує дядькові Віллі, що той збанкрутував. Ми стояли за живоплотом і навіть там чули її голос:

— Ви збожеволіли, містере Крісчен, збожеволіли. Я намагалася спасти вас, повернути вам людську подобу, але тепер терпець мені урвався. Проте я дам вам ще одну нагоду. Я одвезу вас до лікарні Кілі, і якщо вже й це не допоможе, то сама відпроваджу вас до вашої сестри й подбаю, щоб вона замкнула вас у божевільню.

А потім сестра прислала з Техасу папери, які свідчили, що дядько Віллі в неосудному стані, і надавали місіс Мерідю права його опікунки та розпорядниці. Після цього місіс Мерідю відвезла дядька Віллі в Мемфіс до клініки Кілі. І на цьому й скінчилося.

V

Тобто це їм здалося, що вже скінчилося, що тепер дядько Віллі напевно помре. Бо навіть тато вважав, що він збожеволів: тато казав, що якби не дядько Віллі, то я б не втікав, і що, мовляв, я не сам утік, а мене зманив той недоумок. І це не тато, а дядько Роберт, ось хто казав, що він не збожеволів, бо коли чоловік може продати за готівку нерухомість у Джефферсоні в той час, коли сам сидить під замком у клініці Кілі, то він зовсім не божевільний і навіть не алкоголік. Вони ж і не знали, що його вже немає в Кілі, навіть місіс Мерідю тільки через два дні довідалася, що його ніяк не можуть знайти. Вони так і не знайшли його і не дізналися, як він утік, і я теж не знав, поки не одержав листа від нього, щоб такого-то дня поїхати автобусом до Мемфіса, і там на околиці міста він мене зустріне. Я навіть того не помітив, що вже два тижні не видно було ні Секретаря, ні старого Джоба. Але він зовсім мене не зманював. Я поїхав, бо хотів так, бо кращої за нього людини не знав у світі, бо він завжди мав утіху з життя, незважаючи на все те, що йому, чи то з ним, хотіли заподіяти. І я сподівався, що коли побуду з ним

довше, то, може, й собі цього навчуся — як мати втіху з життя навіть на схилі віку. А може, я знав і більше, ніж це, тільки не усвідомлював, може, знав, що зроблю все, чого він не попросить і що йому й нема потреби мене просити, як ото допоміг йому вломитися до аптеки по спирт, а потім допоміг ще й сховати той спирт від місіс Мерідю. Може, я навіть знав, чого збирався накоїти старий Джоб. Не те, що він накоїв насправді, але те, що він накоїв би, якби нагода. А нагода та трапилась тоді, коли дядько Віллі востаннє на своєму віку вирвався на волю, і якби мене там не було, він лишився б сам проти всіх їх, настраханих смертним страхом, щоб не дай боже жити якось інакше, а не так, як усі в Джефферсоні, бо хоч з міста він і втік, місто від нього не відступилося: адже старий Джоб був джсф-ферсонець від голови до п'ят.

Того тижня я покосив трохи трави й заробив майже два долари. А призначеного дня сів у автобус, і

дядько Віллі вже чекав мене на околиці міста, цього разу в обдертому відкритому фордику — на передньому склі ще видніло написане крейдою "85 доларів готівкою", а ззаду лежав складений новенький намет. Дядько Віллі й старий Джоб були на передньому сидінні, дядько Віллі виглядав чудово у картатому кашкеті дашком назад, що теж був би новенький, якби не велика масна пляма, в захисних окулярах, піднятих на лоб, у свіжовимитому целулоїдному комірці, без краватки, ніс облущився від сонця, а очі поблискують із-за звичайних його окулярів. З ним я пішов куди б завгодно; і навіть тепер пішов би, хоч би й знав, чим усе це скінчиться. Йому зовсім не треба було б тепер просити мене, як не треба було й тоді. Отож я вмостився на складеному наметі, і ми рушили, тільки не до міста, а зовсім в інший бік. Я спитав, куди ми їдемо, але він лише відказав: "Почекай", женучи ту маленьку машину вперед, так наче йому страх кортіло кудись там швидко добутись, і з голосу чути було, що все йде чудово, що ніколи йому не жилося так гарно, кращого й не придумаєш; а старий Джоб скулився на своєму місці, тримався обіруч і верещав на дядька Віллі, чого він так жене. І справді. Може, я вже тоді по старому Джобі

зауважив, що дядько Віллі й міг би втекти від Джефферсона, але якби не просто уникав його, а порвав би з ним усі зв'язки.

І ось ми під'їхали до дорожнього знаку, стрілки, що вказувала на аеродром, і звернули, а я спитав:

— Куди? Куди це ми? — але дядько Віллі тільки відказав:

— Почекай, почекай трохи,— так, наче його самого нетерплячка брала, і нахилився над кермом,— сиве волосся вибилося з-під кашкета, комірець з'їхав убік, аж відкрилася смужка шиї між ним та сорочкою, а старий Джоб приказував (таки справді, я вже тоді все зрозумів!):

— Ну нічого, він свого доскочив. Нехай, нехай. Але я йому казав: це пусте. Я застерігав його.

Нарешті ми приїхали на аеродром, дядько Віллі різко зупинив машину і, ще й не виходячи з неї, показав угору:

— Он дивись!

То був літак. Дядько Віллі бігав туди-сюди краєм поля й розмахував хусточкою, поки його завважили згори і літак знизився, сів і підкотив до нас, невеличкий собі літак з двоциліндровим двигуном. Там сидів Секретар, теж, як і дядько Віллі, у новенькому картатому кашкеті і в захисних окулярах. Дядько Віллі— мені сказали — купив такі самі й для старого Джоба, тільки той не схотів їх надіти. Ввечері ми влаштувалися на ночівлю в туристському таборі за дві милі далі, і там виявилося, що в них є кашкет та окуляри й для мене, і тоді я зрозумів, чому його не змогли знайти: дядько Віллі розповів мені, що купив літака за частину грошей, виручених від продажу будинку, який урятувала була сестра, як родинну пам'ятку, бо й вона там народилася. Але капітал Він з аеродрому не погодився навчати його, як водити літака, бо в дядька Віллі нема довідки від лікаря ("їй-бо,— сказав дядько Віллі,— ці кляті

республіканці й демократи та ще як їх там скоро доведуть до того, що чоловікові не можна буде без дозволу й воду спустить у власному клозеті!"), а до лікаря він не може звернутися, бо той ще запроторить його назад до Кілі або сповістить про все місіс Мерідю. Тому дядько Віллі наказав спершу навчитися літати Секретареві, і оце Секретар уже два тижні водить літака,— тобто майже на чотирнадцять днів довше, ніж він практикувався з автомобілем перед першим їхнім виїздом.

Напередодні дядько Віллі купив ще й автомобіль, намет і табірне спорядження, і завтра ми мали вирушити. Насамперед нам треба було дістатися до Ренф-

ро, де нас ніхто не знає і де, як розвідав дядько Віллі, є велике пасовище — там ми перебудемо з тиждень, поки Секретар навчить дядька Віллі водити літака. Тоді вирушимо на захід. А коли скінчаться гроші, будемо зупинятися в якомусь містечку й брати пасажирів, щоб вистачило нам на бензин та харчі до іншого містечка — дядько Віллі з Секретарем у літаку, а я зі старим Джобом у машині. Старий Джоб сидів на стільці під стіною і кліпав на дядька Віллі своїми немічними очицями, червоними й понурими. А дядько Віллі забрався на ліжко, досі ще в кашкеті й захисних окулярах та з комірцем без краватки — часом той комірець (не прикріплений до сорочки, а лише застебнутий на шиї) з'їжджав набік, або ставав зовсім задом наперед, як в єпископального пастора, і очі дядька Віллі поблискували за скельцями, а голос був дзвінкий та ясний.

— А на різдво будемо в Каліфорнії! — промовив він.— Подумати тільки: в Каліфорнії!

VI

Тож нащо кажуть люди, пю мене хтось там зманив? Як вони можуть? Я, мабуть, уже й тоді розумів, що нічого з цього не вийде, не може вийти, що це було б навіть надміру. А може, я розумів і те, чим воно

скінчиться, бо бачив, як хнюпився Секретар, коли дядько Віллі заводив мову, щоб самому навчитися водити літака, і бачив, як позирав старий Джоб на дядька Віллі — він нічого, звісно, ще не накоїв, але міг би накоїти, якби нагода. Бо ж я був білий, як і дядько Віллі. Старий Джоб із Секретарем — вони обидва старші за мене, але ж я таки був білий, отже, все мало бути добре, принаймні наскільки залежало від мене. Здавалося, я вже тоді зрозумів, що хоч би яка спіткала його доля, він таки не помре. Отож я й

подумав, що коли б і собі навчитися так жити, як він, то, може, і я теж не помру.

Ми вирушили наступного ранку, тільки-но розвидніло, бо діяв якийсь ідіотський припис, що Секретар, поки не одержить пілотських прав, може літати лише над аеродромом. Ми заправили літак бензином, і Секретар піднявся на ньому вгору, ніби щоб потренуватися. Тоді дядько Віллі швиденько посадив нас в автомобіль, бо, мовляв, літак може покривати шістдесят миль за годину і Секретар буде в Ренфро задовго до нас. Та коли ми прибули в Ренфро, Секретаря там не було. Ми поставили намет і пообідали, а він усе не показувався, і дядько Віллі почав клясти; ми вже повечеряли, й настали сутінки, а Секретаря все не було, і дядько Віллі кляв уже на всі заставки. Показався Секретар аж тільки другого дня. Ми почули його, вибігли й стали дивитись, як він швидко пролітає просто над нами, прямуючи з протилежного боку, а не від Мемфіса. І хоч як ми всі кричали до нього й махали руками, він пролетів далі; дядько Віллі аж підстрибував і кляв, а ми склали намета в машину, щоб перейняти його десь в іншому місці, коли чуємо — він повертає. Мотор уже був заглушений, і ми могли навіть бачити пропелер, бо він тепер не крутився. Скидалося на те, що Секретар приземлиться не на пасовищі, а ген по той бік на деревах. Але він якось на ті дерева не втрапив і тільки гепнувся злегка об землю; ми підбігли й побачили, що він сидить у Л кабіні, очі заплющив, обличчя сіре, як попіл, і каже:

— Начальнику, скажіть, будь ласка, в який бік відціля до Рен...— і лише після цього розплющує очі подивитись, хто перед ним. Він сказав, що вчора сім разів приземлявся і все не в Ренфро — йому вказували туди напрямок, він летів далі, і то знов було не Ренфро. Ніч він переспав у літаку і від самого Мемфіса й ріски не мав у роті, бо ті три долари, що дав дядько Віллі, пішли на бензин, і, якби йому не забракло пального, він би довіку не знайшов нас.

Дядько Віллі хотів послати мене до міста по бензин, щоб відразу взятися за навчання, але Секретар не погодився. Він просто відмовився. Він сказав, що літак належить дядькові Віллі, як і він сам, принаймні доки не повернеться додому, але зараз у нього зовсім немає сили. Отож навчатись дядько Віллі почав лише наступного ранку.

Я навіть подумав, що доведеться старого Джоба схопити й тримати щосили, такий він зчинив лемент: "Ти чого заліз туди!" і потім: "Я йому скажу! А таки скажу!",— це коли ми вдвох дивились, як літак із Секретарем та дядьком Віллі так якось підскочив у повітрі, тоді гойднувся вниз, мовби дядько Віллі хотів навпростець податись до Китаю, далі крутнувся знов угору й нарешті полетів рівно, облетів пасовище, а тоді розвернувся на посадку. І так день у день старий Джоб кричав на дядька Віллі, а фермерські робітники підходили ближче, і хто їхав возом або йшов пішки, зупинялися на дорозі, теж охочі подивитися на них і на те, як літак приземлюється, а дядько Віллі й Секретар сидять у ньому поруч, зовсім однаковісінькі, не лицем, звісно, а як-от два зубці у вилах однаковісінькі за мить до того, коли вріжуться в землю. Ми бачили Секретареві очі й розтулений рот, і майже чули, як він гукав: "Уг-гу-у-у!", бачили блиск окулярів дядька Віллі, і волосся його, що вибивалося з-під кашкета, і целулоїдний комірець без краватки, який він перед сном щовечора мив,—вони проносилися щодуху повз нас, а старий Джоб кричав:

— Вилазьте! Вилазьте звідти!

А Секретар, чути, й собі надсаджувався:

— Ось цей шарпніть, дядьку Віллі! Ось цей! Літак летів далі, то задираючись угору, то пірнаючи

вниз, то одне крило вище, то друге, летів якось боком, аж здавалося, він ось-ось черкне крилом землю; гуркіт стояв такий, наче літак розвалюється, і курява хмарою звивалася в повітрі, а тоді він таки знову зривався вище, і Секретар верещав:

— Шарпніть, дядьку Віллі!

Очі дядька Віллі сяяли ще й увечері, в наметі,— він був надто збуджений, щоб замовкнути й улягтися спати, і, мабуть, таки забув, що не брав у рот спиртного від самої тієї хвилини, коли надумався купити літака.

Так, я знаю, що люди казали про мене, коли все скінчилося, що казав тато, коли він з місіс Мерідю приїхав туди вранці: що я білий, уже майже дорослий, а Секретар і старий Джоб — просто собі чорношкірі, що з них візьмеш. Але ж це старий Джоб і Секретар, саме вони намагалися йому перешкодити! Отож-бо й є, що ніхто неспроможний цього зрозуміти.

Пригадую, як секретар і старий Джоб взялися за нього останнього вечора. Старий Джоб зрештою змусив Секретаря сказати дядькові Віллі, що той ніколи не навчиться літати. Дядько Віллі на ці слова вмовк, підвівсь і подивився на Секретаря.

— Хіба ти не навчився водити літака за два тижні? — спитав він.

Секретар відповів, що так.

— Ти, клятий, мізерний, нікчемний, репаний, чорноголовий негр?

Секретар відповів, що так.

— А я скінчив університет і сорок років вів діло на п'ятнадцять тисяч доларів, і ти мені тепер кажеш, що я не зумію водити паршивенького літака ціною в півтори тисячі доларів?! — Потім дядько Віллі подивився на мене.— І ти не віриш, що я зумію? — спитав він.

Я подивився на нього.

— Ні. Я вірю, що ви будь-що зумієте зробити,— відповів я.

Навіть тепер я не можу сказати їм цього. От не можу, та й годі. Колись тато наводив мені чиїсь там слова, що, мовляв, якщо ти знаєш, то можеш і сказати. От тільки той, кому належать ці слова, певно, не мав на увазі чотирнадцятирічних хлопців. Бо ж я вже тоді мусив відчувати, знати, чим воно все скінчиться. І дядько Віллі теж мусив знати, що настає остання хвилина. Виходило так, наче ми обидва знали це, хоч і не обговорювали цього і своїх вчинків не погоджували: дядько Віллі не мав потреби того дня в Мемфісі казати: "Ходімо зі мною, щоб ти був поруч, коли знадобишся", і я не мав потреби йому відповідати: "Давайте я піду з вами, щоб стати вам у пригоді".

Адже старий Джоб зателефонував до місіс Мерідю. Він почекав, поки ми заснули, вислизнув крадькома, подався пішки аж до міста й зателефонував їй. Він не мав і цента за душею і, певно, зроду-віку й телефону не торкався, але якось таки зателефонував їй. Другого ранку прибіг він ще по росі (до міста й телефону було з п'ять миль), саме в ту хвилину, коли Секретар запускав мотор, і я зрозумів, що сталося, ще до того, як він надбіг досить близько, щоб зняти гвалт,— він біг через поле, заточувався і кричав:

— Держи його! Держи! Вони зараз тут будуть! Затримай його на десять хвилин, і вони будуть тут!

Я все зрозумів і теж кинувся бігти, перейняв його, схопив, а він шарпався, відбивався і кричав у той бік, де був дядько Віллі в літаку.

— Ти що, подзвонив? — спитав я.— їй подзвонив? Сказав їй, де він?

— Ай сказав! — прокричав старий Джоб у відповідь.— І вона сказала, що візьме твого тата і зараз же виїде й о шостій ранку буде тут.

Я все тримав його — здавалося, то в'язка сухого хмизу у мене в руках, я чув, як хрипіло у нього в легенях і як калатало його серце, а тоді надбіг і Секретар, і старий Джоб почав кричати до нього:

— Витягай його звідти! Вони їдуть! Вони зараз будуть тут, тільки не пускай його!

Секретар одразу не второпав і питає:

— Кого? Кого? — і старий Джоб гукнув йому, щоб біг затримати літака. Тоді Секретар метнувся назад, я спробував схопити його за ногу, та невдало — тільки й того, що побачив, як дядько Віллі дивиться на нас, а Секретар біжить до літака. Я звівся на коліна і почав махати руками й теж кричати. Але навряд чи дядько Віллі міг мене почути крізь ревище мотору. Тільки ж кажу, йому цього й не треба було — він і я, ми обидва знали, до чого йдеться. Отож я стояв навколішках і притискав старого Джоба до землі, і ми побачили, як літак зрушив з місця,— Секретар усе біг за ним,— піднявся в повітря, гойднувся вниз, тоді знову рвонувся вгору й наче завмер над деревами, там, де, як ми гадали того першого дня, збирався приземлитись Секретар, а потім дядько Віллі якось залетів за ті дерева, гойднувся вниз і зник з очей. Секретар і так уже біг туди, отож і ми зі старим Джобом теж схопилися на ноги й собі гайнули за ним.

Звісно, я знаю, що люди кажуть про мене. Я наслухався ще того дня, коли ми повертались додому,— катафалк попереду, Секретар та старий Джоб у фордику за ним, а ми з татом у нашій машині позаду. Джефферсон був усе ближче й ближче, і враз я зайшовся плачем. Не тому, що сталася смерть: смерть — це пусте, вона торкається тільки

зовнішнього в людині, того, що ти носиш задля зручності чи вигоди, як-от одежу; а тому, що ця одежа, це старе шмаття виявилося нічого не вартим і ошукало одного з нас

двох, ошукало саме мене. Тато поклав руку мені на плече й мовив:

— Годі, годі, заспокойся. Я цього не мав на думці. Ти в цьому не винен. Ніхто тобі не дорікає.

Бачите? У тому ж бо й річ. Я все-таки допоміг дядькові Віллі. Він знає, що я допоміг. Він знає, що без мене не дав би нічому ради. Він це знає. І нам навіть не було потреби глянути один на одного наостанку, коли він рушав. Справді.

Але вони цього ніколи не зрозуміють, навіть тато, і більш нема нікого, крім мене, хто пояснив би їм. І як їм це пояснити, щоб вони зрозуміли? Як?